

دانشگاه پیام نور

تاریخ علم برنامه ریزی شهری

(رشته جغرافیا)

دکتر رستم صابری فر

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار ناشر

کتاب‌های دانشگاه پیام نور حسب مورد و با توجه به شرایط مختلف یک درس در یک یا چند رشته دانشگاهی، به صورت کتاب درسی، متن آزمایشگاهی، فرادرسی، و کمک‌درسی چاپ می‌شوند.

کتاب درسی ثمرهٔ کوشش‌های علمی صاحب اثر است که براساس نیازهای درسی دانشجویان و سرفصل‌های مصوب تهیه و پس از داوری علمی، طراحی آموزشی، و ویرایش علمی در گروه‌های علمی و آموزشی، به چاپ می‌رسد. پس از چاپ ویرایش اول اثر، با نظرخواهی‌ها و داوری علمی مجدد و با دریافت نظرهای اصلاحی و متناسب با پیشرفت علوم و فناوری، صاحب اثر در کتاب تجدیدنظر می‌کند و ویرایش جدید کتاب با اعمال ویرایش زبانی و صوری جدید چاپ می‌شود.

متن آزمایشگاهی (م) راهنمایی است که دانشجویان با استفاده از آن و کمک استاد، کارهای عملی و آزمایشگاهی را انجام می‌دهند.

کتاب‌های فرادرسی (ف) و **کمک‌درسی** (ک) به منظور غنی‌تر کردن منابع درسی دانشگاهی تهیه و بر روی لوح فشرده تکثیر می‌شوند و یا در وبگاه دانشگاه قرار می‌گیرند.

مدیریت تولید مواد و تجهیزات آموزشی

فهرست

پیشگفتار	نه
راهنمای مطالعه	۵۵
هدف کلی و هدف‌های مرحله‌ای	دوازده
فصل اول. دولت شهرها؛ برنامه‌ریزی شهری در عهد باستان	۱
هدف مرحله‌ای	۱
هدف‌های رفتاری - آموزشی	۱
۱-۱. مقدمه	۲
۲-۱. برنامه‌ریزی شهری و شهرهای اولیه	۳
۳-۱. برنامه‌ریزی شهری و استحکامات دفاعی	۴
۴-۱. طرح اولین شهرها	۷
۵-۱. مکان‌یابی و ساختار شهری	۱۳
خلاصه فصل اول	۲۳
خودآزمایی فصل اول	۲۴
فصل دوم. برنامه‌ریزی شهری در قرون وسطی و عصر رنسانس؛ طراحی شهری در نظام فئودالیسم	۲۷
هدف مرحله‌ای	۲۷
هدف‌های رفتاری - آموزشی	۲۷
۱-۲. مقدمه	۲۸
۲-۲. شهرهای فئودالی در چین	۲۹
۳-۲. ساختار کالبدی شهر فئودالی	۳۱
۴-۲. شهر قرون وسطایی در اروپا	۳۶
۵-۲. برنامه‌ریزی شهری در عصر رنسانس	۴۴
۶-۲. ساختار کالبدی - فضایی شهر در قرن هجدهم (سبک معماری باروک)	۵۰
خلاصه فصل دوم	۵۴
خودآزمایی فصل دوم	۵۷
فصل سوم. برنامه‌ریزی شهری در دنیای اسلام	۵۹
هدف مرحله‌ای	۵۹
هدف‌های رفتاری - آموزشی	۵۹
۱-۳. مقدمه	۶۰
۲-۳. تاثیر شهر اسلامی بر شهرسازی غرب	۶۰
۳-۳. شهر اسلامی	۶۲

۶۳	۴-۳. مذهب و شهر
۶۷	۵-۳. ضوابط مکان‌یابی شهر و عناصر شهری
۶۸	۶-۳. ساختار کالبدی شهر اسلامی
۷۲	۷-۳. کارکرد و نقش شهر اسلامی
۷۲	۸-۳. ایران و شهرهای اسلامی
۷۵	خلاصه فصل سوم
۷۷	خودآزمایی فصل سوم
۷۹	فصل چهارم. برنامه‌ریزی شهری و انقلاب صنعتی؛ برنامه‌ریزی شهری در حکومت‌های لیبرال
۷۹	هدف مرحله‌ای
۷۹	هدف‌های رفتاری - آموزشی
۸۰	۱-۴. مقدمه
۸۱	۲-۴. برنامه‌ریزی شهری و توسعه تجارت
۸۶	۳-۴. برنامه‌ریزی شهری و تفکرات آزادی‌خواهانه
۹۲	۴-۴. محافظه‌کاران و برنامه‌ریزی شهری
۱۰۰	۵-۴. خصوصی‌سازی و لیبرال نوین
۱۰۱	خلاصه فصل چهارم
۱۰۴	خودآزمایی فصل چهارم
۱۰۷	فصل پنجم. برنامه‌ریزی شهری مردم‌گرا؛ برنامه‌ریزی شهری در کشورهای سوسیالیست
۱۰۷	هدف مرحله‌ای
۱۰۷	هدف‌های رفتاری - آموزشی
۱۰۸	۱-۵. مقدمه
۱۱۰	۲-۵. آرمان‌شهرهای جامعه‌گرا
۱۱۵	۳-۵. برنامه‌ریزی شهری، منفعت‌طلبی و ساختارگرایی
۱۲۰	۴-۵. برنامه‌ریزی شهری و رئالیسم اجتماعی
۱۲۲	۵-۵. نوسازی
۱۲۵	۶-۵. برنامه‌ریزی شهرهای جدید
۱۲۸	خلاصه فصل پنجم
۱۳۰	خودآزمایی فصل پنجم
۱۳۳	فصل ششم. برنامه‌ریزی شهری در نظام‌های سرمایه‌داری؛ برنامه‌ریزی شهری در کشورهای سوسیال دموکرات
۱۳۳	هدف مرحله‌ای
۱۳۳	هدف‌های رفتاری - آموزشی
۱۳۴	۱-۶. مقدمه
۱۳۶	۲-۶. آرمان‌شهرها و برنامه‌ریزی شهری
۱۳۷	۳-۶. جنبش باغ‌شهر
۱۴۰	۴-۶. برنامه‌ریزی شهری و ساختارگرایی
۱۴۵	۵-۶. جنبش شهرهای جدید
۱۵۱	۶-۶. برنامه‌ریزی شهری و ابعاد فرهنگی و اجتماعی

۱۵۳	۷-۶. برنامه‌ریزی شهری و گرایش به حومه‌ها
۱۵۷	۸-۶. سیام و منشور آتن
۱۵۸	۹-۶. برنامه‌ریزی شهری پست مدرنیسم
۱۶۳	۱۰-۶. اکولوژی شهری
۱۶۶	۱۱-۶. روش سیستمی در برنامه‌ریزی شهری
۱۶۹	۱۲-۶. جدیدترین رویکردهای برنامه‌ریزی شهری
۱۷۱	خلاصه فصل ششم
۱۷۳	خودآزمایی فصل ششم
۱۷۵	فصل هفتم. جمع‌بندی و تحلیل
۱۷۵	هدف مرحله‌ای
۱۷۵	هدف‌های رفتاری - آموزشی
۱۷۶	۱-۷. مقدمه
۱۷۶	۲-۷. توسعه اجتماعی
۱۷۸	۳-۷. توسعه تکنولوژیکی
۱۷۹	۴-۷. توسعه در توازن قدرت
۱۸۲	خلاصه فصل هفتم
۱۸۴	خودآزمایی فصل هفتم
۱۸۷	پاسخ خودآزمایی‌ها
۱۸۹	منابع و مآخذ فارسی
۱۹۱	منابع و مآخذ انگلیسی

پیشگفتار

بدون شناخته گذشته و درک موقعیت کنونی، ترسیم آینده نه تنها آسان نیست که در مواردی غیر ممکن است. به همین دلیل گفته‌اند: تجربه‌ی گذشته، چراغ راه حال و آینده است. فرانک لوید رایت، در کتابی تحت عنوان "شهر زنده"، چنین می‌نویسد: زمان حال یک سایه همیشه در حرکت است که دیروز را از فردا جدا می‌کند. این بدان معنی است که برای درک عصر حاضر و شناخت و پیش‌بینی آینده شهرها، باید به گذشته نگریست و چارچوب اصلی فرایند توسعه آن را کشف و مسائل را در مسیر تحولشان دنبال کرد. حرکت این سایه باید با هوشیاری تعقیب شود. (Wright, 1985, p. 222) بنابراین، برای آن که روند آتی علم برنامه‌ریزی شهری را در آینده و حال به خوبی پیگیری نماییم، باید شرایط ظهور و استمرار آن را در گذشته بررسی کنیم.

برنامه‌ریزی شهری، قدمتی به اندازه‌ی خود شهر دارد. ممکن است شکل و ساختار داخلی یک شهر حاصل یک پیشامد و تصادف یا طرحی از قبل اندیشیده شده، باشد. در اغلب موارد، شهرها ترکیبی از این دو شیوه را با خود دارند. با این وجود، از زمان انقلاب صنعتی، دیدگاه‌ها و نقطه‌نظرهای متفاوتی در ارتباط با شهر و برنامه‌ریزی شهری، مطرح شد. به طوری که در حال حاضر، برنامه‌ریزان و طرح‌های ارائه شده توسط آنها، در معرض قضاوت مردم قرار می‌گیرند و در مواردی نوع رفتار مردم، الهام گرفته از طرح‌های شهری است. این در حالی است که رفتار مردم نیز در شکل‌دهی طرح‌های شهری و تفکر برنامه‌ریزان، تأثیرگذار است (Hill, 2005, p.23). به همین دلیل، علم برنامه‌ریزی شهری و شهرسازی، به اعتلای فرهنگی و اجتماعی انسان‌ها کمک کرده و یا حرکت در این مسیر را برای وی تسهیل خواهد کرد. بنابراین، پیگیری تحولات این علم در طول تاریخ، ضرورتی غیر قابل انکار خواهد بود.

راهنمای مطالعه

کتاب تاریخ علم برنامه‌ریزی شهری (و شهرسازی)، برخلاف کتاب‌های موجود که عمدتاً با نگاهی معمارانه به رشته تحریر درآمده‌اند، به زبانی ساده و به صورت کاملاً مختصر، تحولات این علم را از ساخت اولین شهرهای برنامه‌ریزی شده، تا پایان قرن بیستم، بررسی می‌کند. با توجه به این که این کار با ادبیاتی ساده و به دور از تکلف‌های معمول انجام شده است، مطالعه آن مشکلی برای خوانندگان ایجاد نخواهد کرد.

سازمان‌دهی مطالب به نحوی است که با ساختار منطقی ذهن، هماهنگی داشته و مطالعه‌کننده با یک روند روایی-تحلیلی، با مطالب اصلی آشنا شده و به تدریج، بر دامنه اطلاعات خود افزوده و مطالب را بهتر و در سطحی بالاتر درک خواهد کرد. برای بهره‌مندی کامل از نوشته حاضر، بهتر است مسائل زیر را در مطالعه کتاب مورد توجه قرار دهید:

۱. ابتدا و قبل از همه، فهرست مطالب کتاب را به دقت مورد توجه قرار داده و سؤالاتی را که این کتاب باید به آن پاسخ دهد، مشخص نمایید.
۲. برای اطمینان از کامل‌بودن سؤالات و پرسش‌های مطرح شده، هدف‌های آموزشی کلی و رفتاری را مطالعه کنید و تفاوت‌های اصلی بین این دو را مشخص نمایید.
۳. سعی کنید سؤالات مطرح شده به حدی باشد که تمامی مطالب را پوشش دهد.
۴. برای پاسخ‌گویی به سؤالات، ابتدا خلاصه فصل‌ها را به دقت مطالعه کرده و توانایی خود را در پاسخ‌گویی به سؤالات ارزیابی نمایید. در صورتی که به سؤال مهمی در خلاصه پاسخ گفته نشده است، پاسخ آن سؤال را قبل از مطالعه اصلی، به صورت موردی از متن استخراج نمایید.
۵. بعد از پاسخ‌گویی اولیه به سؤالات، کتاب را به‌طور کامل مطالعه کرده و به سؤالات پایان فصل پاسخ دهید. در صورتی که به بیش از ۵۰ درصد سؤالات پاسخ صحیح دادید، مطالعه شما موفقیت‌آمیز بوده است. برای تکمیل مطالعه در فرصتی مناسب بار دیگر کتاب را مرور نموده و دلیل فراموشی بعضی از مطالب را با دقت بیشتری پیگیری نمایید.

۶. از آنجا که بیشترین فراموشی در ساعت‌های اولیه بعد از مطالعه انجام می‌شود، حتماً روز بعد، مطالب کتاب را بار دیگر مرور کرده و نکات اصلی را مورد تاکید مجدد قرار دهید.

۷. بدون شک مطالب آنگاه بیشتر و بهتر به خاطر سپرده می‌شود که همراه با نقد و بررسی باشد. به همین منظور، یادداشت برداری در حین مطالعه و طرح سؤالات بیشتر در طی کار، ضروری است.

۸. در فرصت مناسب، مطالب کتاب را در مباحث کلاسی و دوستانه به نقد کشیده و کم و کاستی‌های احتمالی را مشخص و با تحقیق و جستجو نسبت به تکمیل آنها اقدام نمایید.

۹. برای مطالب کتاب نمودارهای یادآوری (نمودار درختی) تهیه کنید.

۱۰. توجه داشته باشید که مطالعه هر کتاب، همچون باز دید از شهری ناشناخته است. در بار اول با ساختار کلی شهر، خیابان‌های اصلی و میدانی مهم آشنا شوید. در مراحل بعدی به کوچه‌ها و خیابان‌های فرعی توجه نمایید و در آخرین مرحله به شناسایی جزئی و تفصیلی آن اقدام نمایید.

۱۱. ابتدا قرار بود برای هر مطلب، یک فعالیت در نظر گرفت شود تا به یادگیری بهتر و بیشتر کمک کند و در ادامه مطالب در متن اصلی گنجانیده شود، لیکن برای رعایت پیوستگی مطالب، مجموعه این فعالیت‌های در قالب فعالیت کلاسی به انتهای فصل انتقال پیدا کرد. برای یادگیری بهتر پس از مطالعه فصل، این تکالیف را به دقت انجام دهید.

در پایان از کلیه همکاران محترم و دانشجویان عزیز تقاضا می‌شود اشکالات و کاستی‌های موجود در کتاب را تذکر داده تا در ویرایش‌های بعدی به آنها توجه شود. در اینجا لازم می‌دانم از آقای دکتر اسماعیل علی‌اکبری که ویرایش علمی کتاب را تقبل نموده‌اند و دکتر سیدمهدی موسی‌کاظمی که ویراستاری شکلی کتاب را انجام داده‌اند، تشکر نمایم. همچنین از مدیران و کارکنان محترم مدیریت تولید مواد و تجهیزات آموزشی و مدیریت انتشارات دانشگاه پیام نور تشکر و قدردانی می‌کنم.

دکتر رستم صابری‌فر

استادیار گروه جغرافیا دانشگاه پیام‌نور

هدف کلی و هدف‌های مرحله‌ای

هدف اصلی و اولیه مطالعه کتاب تاریخ علم برنامه‌ریزی شهری، آشنایی با چگونگی شکل‌گیری و تحول این علم در طول تاریخ و رویکردهای اتخاذ شده در طی این روند می‌باشد. در قالب این هدف کلی، هدف‌های مرحله‌ای زیر نیز باید مورد توجه قرار گیرد:

۱. آشنایی با سرمنشأهای برنامه‌ریزی شهری و اهداف اولیه آن.
۲. شناخت جایگاه و نقش برنامه‌ریزی شهری در دولت شهرهای اولیه.
۳. آشنایی با نحوه برخورد حاکمان با این علم و بهره‌مندی از آن.
۴. شناخت تأثیر و تاثرات این علم در نظام‌های مختلف حکومتی.
۵. آشنایی با تحولات علم برنامه‌ریزی شهری با توجه به پیشرفت‌های علمی و فنی در سطح جامعه.
۶. آشنایی با قواعد علمی و فنی این علم در هر دوره زمانی با توجه به نیازهای مطرح شده.
۷. شناخت نقاط عطف در روند شکل‌گیری و تحول این علم در طی زمان.
۸. آشنایی با اندیشمندان و روندهای تأثیر گذار در علم برنامه‌ریزی شهری.
۹. شناخت تأثیر علم برنامه‌ریزی شهری بر سایر علوم و تأثیر پذیری برنامه‌ریزی شهری از این علوم.
۱۰. آشنایی با رویکردها و پارادایم‌های جدید در علم برنامه‌ریزی شهری.

فصل اول

دولت شهرها؛ برنامه‌ریزی شهری در عهد باستان

هدف مرحله‌ای

دانشجو در این فصل ضمن آشنایی با چگونگی شکل‌گیری و شروع علم برنامه‌ریزی شهری، نقش این علم را در شکل‌گیری دولت شهرها یاد گرفته و با نحوه بهره‌مندی حکومت‌ها از این دانش، آشنا می‌شود.

هدف‌های رفتاری - آموزشی

دانشجو پس از مطالعه این فصل باید بتواند:

۱. ضرورت برنامه‌ریزی شهری را تشریح نماید.
۲. اولین شهرهای بهره‌مند از برنامه‌ریزی شهری را نام ببرد.
۳. چگونگی بهره‌مندی از برنامه‌ریزی شهری را در حکومت‌های مختلف باستان شرح دهد.
۴. نقش برنامه‌ریزی شهری را در القای آموزه‌های مذهبی تعریف نماید.
۵. عملکرد برنامه‌ریزی شهری را در جوامع مبتنی بر برده‌داری تبیین کند.
۶. تأثیر و جایگاه عناصر نظامی را در برنامه‌ریزی شهرها شرح دهد.
۷. اهداف و انگیزه‌های اصلی امپراتوری روم را در بهره‌مندی از برنامه‌ریزی شهری توضیح دهد.
۸. نقش یونانیان در پیشبرد این علم را تشریح نماید.
۹. مهم‌ترین ابداعات برنامه‌ریزی شهری در دوره باستان را توضیح دهد.
۱۰. اندیشمندان و طراحان ذی‌نفوذ در این دوره را معرفی نماید.

۱-۱. مقدمه

به عقیده بسیاری از دانشمندان از جمله بارده^۱، برنامه‌ریزی شهری یا شهرسازی، نخستین بار توسط کلرژه^۲ در سال ۱۹۱۰ مورد استفاده قرار گرفت. متعاقب این واقعه، جامعه فرانسوی معماران-شهرسازان در سال ۱۹۱۴ به ریاست اوژن هنارد^۳ (۱۹۲۳-۱۸۴۹) بنیان‌گذاری شد. بعدها، در سال ۱۹۲۴، انستیتوی شهرسازی دانشگاه پاریس به وجود آمد. ورود این علم به طور رسمی در عناوین دانشگاهی به حدود سی سال بعد، یعنی به سال ۱۹۵۳ زمانی که گوتن^۴ آن را به عنوان بخشی از معماری در عناوین درسی خود گنجانند، بر می‌گردد.

بر طبق تحقیقات به عمل آمده، اولین فردی که به طور اصولی در زمینه برنامه‌ریزی شهری یا شهرسازی دست به فعالیت زد، فردی از اهالی میلئوس^۵ به نام هیپوداموس^۶ بود. وی در حدود سال ۴۸۰ قبل از میلاد می‌زیست.^۷

واتسلاف اوستروفسکی^۸ که یکی از کارهای بزرگ مربوط به برنامه‌ریزی شهری یا شهرسازی را به رشته تحریر درآورده است، عنوان می‌دارد که شاید بتوان ادعا نمود که اولین فردی که اقدام به چاپ و انتشار کتابی در رابطه با پیشگامان برنامه‌ریزی شهری نمود، پوسنر^۹ باشد. وی در سال ۱۹۳۶ کتابی در باره پیشگامان معماری مدرن منتشر کرد. لوکوربوزیه آغاز شهرسازی معاصر را در پایان قرن هفدهم می‌داند و لوئی چهاردهم را نخستین شهرساز دنیای غرب، بعد از تمدن روم معرفی می‌کند. اما زیگفرید گیدئون^{۱۰}، آغاز شهرسازی مدرن را به یک قرن پیش از آن، یعنی دوره پاپی سیکستوس پنجم مربوط می‌داند. چرا که این اولین شهرسازی بود که شهر را ارگانیک و زنده و چند بعدی تلقی می‌کرد.

-
1. G. Bardet
 2. P. Clerge
 3. E. Henard
 4. Gotten
 5. Miletus
 6. Hippodamus

۷. البته گروهی حمورابی (۲۰۸۱-۲۱۲۳ ق. م.) را به دلیل این که اولین قوانین شهرسازی را تدوین و به مرحله اجرا گذاشته است، نخستین شهرساز و برنامه‌ریز شهری معرفی می‌کنند. ولی از زندگی و آثار این دانشمند، اطلاعات دقیقی در دست نیست.

8. W. Ostrowski
9. N. Pevsner
10. Z. Gideon

برونو زوی^۱، معماری از اهالی فرا^۲ به نام بیاجو روزتی را در پایان قرن پانزدهم، به عنوان مبدع شهرسازی مدرن معرفی نمود. بعدها پاتریک گدس^۳ نشان داد که شهر انگلیسی سالیسبوری^۴، تقریباً تمامی خصوصیات و ویژگی‌هایی را که هوارد^۵ برای باغ‌شهر خود برشمرده است، داراست. حال آن که این شهر در قرون وسطی بنا شده بود. بنابراین می‌توانیم سازندگان چنین شهرهایی را به عنوان شهرسازان مدرن معرفی نماییم. اما روستوتسف عنوان داشت که شهرهای دوره امپراطوری روم را باید سرآغاز عصر شهرسازی مدرن معرفی کرد. به عقیده این دانشمند، این گونه شهرها، جای مهمی در شهرسازی غرب دارند. زیرا که از بسیاری از شهرهای جدید اروپایی در زمینه آسایش، زیبایی و بهداشت نه تنها عقب مانده‌تر نیستند، بلکه گاه امتیازات و شاخصه‌های ارزنده‌تری دارند. در نهایت، زیدلر^۶ اعلام کرد که غارنشینان، اولین مبتکران جدایی‌گزینی هستند و ساخت شهرک‌های خوابگاهی و اقماری، تقلیدی از حرکت انسان‌های غارنشین است (اوستروفسکی، ۱۳۷۸، ص. ۴). بنابراین باید تاریخ علم برنامه‌ریزی شهری و شهرسازی را از بدو حضور انسان بر کره خاکی پیگیری نمود. گرچه هر دوره زمانی با توجه به مقتضیات مکانی و امکانات، شکل ویژه‌ای از شهرها و ساختار شهری را نشان می‌دهد. اما آنچه در این بین اهمیت دارد آن که برنامه‌ریزی نوعی بهره‌مندی و تامین اهداف و مقاصد خاص را دنبال کرده است.

۲-۱. برنامه‌ریزی شهری و شهرهای اولیه

آثار و بقایای به جای مانده از شهرهای اولیه و باستانی خاور نزدیک، از جمله اور و بابل (هر دو در عراق کنونی)، نشانه‌هایی از برنامه‌ریزی علمی و نظام‌مند را ارائه می‌دهند. گروه‌بندی^۷ ساختمان‌های مهم و خیابان‌های مخصوص اجرای مراسم و

1. B. Zevi

2. Fera

3. P. Geddes

4. Salisbury

5. Howard

6. Ziedler

۷. گروه‌بندی را می‌توان نوعی منطقه‌بندی ساده شهر تلقی نمود که بعدها با پیشرفت دانش بشر، ابعاد و خصایص متعددی پیدا کرد و هم اکنون به عنوان تنها راه استفاده منطقی و نظام‌پذیر از زمین‌های شهری در آینده بلندمدت تلقی می‌شود (برای اطلاع بیشتر نگاه کنید به شکونی، ۱۳۷۷، ص ۲۴۱).

جشن‌ها، از جمله نشانه‌های وجود برنامه‌ریزی در این گونه شهرها می‌باشد (Hill, 2005, p.24). این شرایط تقریباً در تمام نقاط دنیا حاکم بوده و در حال حاضر تصور شهرهایی بدون برنامه و طرح قبلی در جهان (در هر زمان و مکان) غیر ممکن است. حتی برخی چون زیدلر اعتقاد دارند که: نظام جدید خانه‌سازی در حومه‌ها که امکان جدایی یک نفر را از همسایه‌اش میسر می‌سازد، از بسیاری جهات نوعی ترجمان تجملی از خانه‌های بشر اولیه است که در غارها یا جنگل‌ها می‌زیست. با این حساب، به نظر می‌رسد که شجره نسب انواع خانه‌سازی را که در سالهای اخیر در دنیا متداول شده است، می‌توان در عصر حجر جستجو کرد (اوستروفسکی، ۱۳۷۸، ص ۴).

با این وجود، همانطور که بیان شد، اولین طرح و برنامه تهیه شده برای شهر که تاکنون شناخته شده است و تاریخ آن را به یاد دارد، مربوط به فردی از اهالی میلئوس به نام هیپوداموس است که در حدود نیم قرن (۴۸۰) قبل از میلاد می‌زیست. طرح‌ها و ایده‌های این شهرساز چندین قرن الهام بخش و راهنمای طراحان شهری بود. بر همین اساس، شهرهای زیادی در منطقه مدیترانه با توجه به ایده‌های هیپوداموس به شیوه شطرنجی احداث شدند. برخی از سازه‌های ایجاد شده از این طریق عبارتند از مکان‌های تاریخی و باستانی سلینوت در سیسیل^۱، پرگاموم^۲ در آسیای صغیر (ترکیه امروزی) و جراث در اردن.

اما با توجه به این که ساختار برنامه‌ریزی و شهرسازی هر منطقه از نظام سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آن پیروی می‌کرد، در هر بخش عوامل فوق، شکل و شمایلی ویژه به جلوه‌های فضایی این طرح‌ها داد که برای تشریح کامل‌تر آن، عوامل عمده تأثیرگذار بر این روند را به طور اختصار در بخش‌های بعدی معرفی می‌کنیم.

۳-۱. برنامه‌ریزی شهری و استحکامات دفاعی

برنامه‌ریزی شهری از ظهور اولین اجتماعات انسانی تا کنون، در درجه‌ی اول مبتنی بر دفاع و محافظت ساکنان شهر بوده است. لیکن این دفاع و تأسیسات تدافعی صرفاً به خاطر جلوگیری از هجوم افراد خارج از شهر ایجاد نمی‌شد. قبل از ورود نظام‌های

1. Sicily

2. Pergamum

برنامه‌ریزی علمی و مدون، آنچه ساختارهای اصلی و استخوان‌بندی آن را شکل می‌داد، نشانه‌های مذهبی بود. در واقع طبقه‌ی حاکمه، بهره‌گیری از نمادهای مذهبی و نشانه‌های دنیوی را در برنامه‌ریزی‌های خود، بیش از دیگر عوامل مورد توجه قرار می‌داد. بر این اساس، ساختمان‌ها و شهرها در اغلب موارد این نشانه‌ها و نمادها را به اشکال مختلف عرضه می‌کردند. هدف از کاربرد این نمادها، آن بود تا به مردم القا نمایند که حق حاکمیت طبقه‌ی برگزیده، از طرف خداوند به آن‌ها اعطا شده است. با ترویج این تفکر، خطر حمله و تعرض عامه‌ی مردم به آن‌ها، کاهش می‌یافت. بدین ترتیب، گروه حاکم قدرت اعمال هر نوع فشار و ظلمی را نسبت به جامعه‌ی شهری در اختیار داشت.

تفکرات فوق باعث می‌شد تا طراحی و ساخت شهرهای اولیه، همیشه همراه با الزامات دفاعی-امنیتی باشد و به این منظور، دیوارهایی برای محافظت شهر در مقابل مهاجمان خارجی احداث می‌شد (تصویر شماره ۱-۱). البته در راستای تفکرات قبلی، این استحکامات نیز به شکلی طراحی و ساخته می‌شد که بتواند اعتقادات دینی و پذیرش حاکمیت برگزیده را تقویت نماید. نمود بیشتر این شیوه عمل را در جوامع برده‌داری مشاهده می‌کنیم. در این جوامع، برنامه‌ریزی شهری عمدتاً به سوی ایجاد فضاهای ایده‌آل و منحصر به فرد برای طبقه‌ی برگزیده و تفکیک آنها از سایر ساکنان شهر، توجه داشت. این گونه اقدامات در امپراتوری روم، یکی از ابزارهای اصلی برای حفظ حاکمیت در سرزمین‌های مدیترانه‌ای بود. بنا بر نظر روستوتسف، شهرهای دوره امپراتوری روم، جای مهمی در شهرسازی غرب دارند. زیرا که فرزندان خلف شهرهای هلنی^۱ هستند و از بسیاری شهرهای جدید اروپایی در زمینه آسایش و زیبایی و بهداشت به هیچ وجه عقب مانده‌تر نبوده‌اند (Rostovtzeff, 1957, p.143).

در سال ۲۱۳۰ قبل از میلاد، پادشاه روحانی مآب، گودیا^۲ که در ضمن یک

۱. شهرهای هلنی شهرهایی بودند که در فرهنگ یونانی شکل گرفتند. این شهرها نه تنها شهر فرهنگ، بلکه شهر تجارت، قدرت و شهر ثروت به حساب می‌آمدند. اساساً واژه هلنی یا هلنیسم اولین بار توسط یک مورخ آلمانی و در سال ۱۸۳۶ مورد استفاده قرار گرفت. دوره تاریخی این عصر بین سال‌های ۳۳۰ تا ۲۷ قبل از میلاد را شامل می‌شود. محدوده جغرافیایی این شهرها را از شمال، کشور روسیه، از جنوب، شمال آفریقا، از غرب، کشور اسپانیا و از شرق، شبه قاره هند اعلام کرده‌اند.

شهرساز بشری به شمار می‌رفت، برنامه‌ی نوآورانه‌ای را برای شهر لاگاش^۱ (یکی از شهرهای دوره سومر در منطقه بین‌النهرین)، طرح نمود. با ظهور حاکمیت‌های قدرت مند بعدی، قرار شد این شهر، با طرح بازسازی نوآورانه‌ای مرمت و تجدید بنا شود.

تصویر شماره ۱-۱. استحکامات دفاعی (برج و بارو) در شهرهای قدیمی (Kjaersdam, 1995, p. A).

در طرح شهر لاگاش، به جای توجه به دیوارها و استحکامات دفاعی که معمولاً در پیرامون شهر قرار می‌گرفت، توجه اصلی به بخش مرکزی شهر بود. به همین دلیل، آنچه در این حرکت بیشتر قابل توجه است، به رخ کشیدن قدرت و سیطره پادشاه است. چرا که وی مجسمه‌ای از خود را با استفاده از سنگ مرمر سیاه، آماده و در معبد شهر به عنوان نقطه کانونی شهر، جای داد. این مجسمه قرن‌ها دوام آورد و امروزه در موزه‌ی لوور پاریس، نگه‌داری می‌شود که پادشاه گودیا و برنامه‌ی قدیمی چهار هزار ساله‌ی او را نشان می‌دهد (Eberstad, 1920, p. 16). در واقع، در این دوره، ترس از دشمن خارجی و هجوم بیگانگان به هراس درونی از مردم و جامعه خودی تبدیل

می‌شود و به همین دلیل، استحکامات بیرونی به داخل شهر کشیده شده و ارگ‌ها و قلعه‌های حکومتی را به وجود می‌آورد.

۱-۴. طرح اولین شهرها

با توجه به اسناد و مدارک تاریخی و باستان‌شناسی، تقریباً تمامی شهرهای اولیه (لاگاش، اریدو^۱، کیش^۲، اور^۳ و نپور^۴)، در منطقه بین‌النهرین احداث شده‌اند. دلیل اصلی آن این است که سومریان سیستم‌های آبیاری مزارع و رژیم‌های کشاورزی کارآمدی را ابداع کرده بودند. هدف این سیستم‌ها و شیوه‌ی کشاورزی، تولید مازاد مواد غذایی بود. با چنین مازادی به طور قطع، این امکان برای برخی از اعضای جامعه به وجود می‌آمد تا کار پر مشقت کشاورزی را رها ساخته و به سمت حرفه‌های ظریف‌تر در شهرها روی آورند. این افراد به تدریج در این حرف تخصص به دست آورده و در واقع نوعی سرمایه اجتماعی و جمعی را به وجود می‌آوردند. از جمله این حرف می‌توان به جمع‌آوری ثروت (طلا) و طرح‌ریزی و برنامه‌ریزی برای شهر به منظور حفاظت آن، اشاره نمود. از آنجا که جمع‌آوری ثروت، موتور محرک شکل‌گیری تمدن می‌باشد، برنامه‌ریزان شهری، مهندسانی بودند که بر حرکت موتور محرکه توسعه شهری، نظارت داشته و سرعت آن را کنترل می‌کردند. شاید به همین دلیل است که در برنامه‌ریزی شهرهای اولیه، از جمله طرح شهر لاگاش، استحکامات و ایجاد حصار یکی از مهم‌ترین عناصر مورد توجه بوده است.

در شهر لاگاش دیوار مستحکم محافظ شهر به وسیله‌ی شش برج دو قلو تقویت شده بود تا بتواند زندگی و مایملک شهر را به خوبی حفظ نماید. بر اساس اطلاعاتی که به دست آمده است، شهر لاگاش به هشت بخش تقسیم شده بود و وسعت آن به ۱۶۰ هکتار می‌رسید. دلیل این بخش‌بندی (منطقه‌بندی) نیز آن که، طرح بر اساس زانوهای مجسمه‌ی گودیا شکل گرفته بود. این طرح که عقبه‌ی شاخصی را نیز در

1. Eridu
2. Kish
3. Ur
4. Nippur

خود داشت، بر روی یک لوح گلی و با مقیاس دقیق ترسیم شده بود تا ابعاد آن به خوبی قابل اجرا باشد.

با توجه به اکتشافات باستان‌شناسی، مشخص شده است که سومریان از دانش نقشه‌برداری، پیمایش، بررسی و تجزیه و تحلیل برنامه‌ریزی شهری هدفمند و ابزارهای لازم برخوردار بودند. به همین دلیل، می‌توانستند طرح گودیا را اجرا نموده و اثر بخشی آن را به حداکثر برسانند. اجرای طرح فوق در نهایت شهر لاگاش را به شکلی بنا نمود که بیانگر نوعی جدایی بین مفاهیم شهری و روستایی بود. به طوری که ساکنین شهر در جوامع مجزایی زندگی می‌کردند و به وسیله‌ی استحکامات و موانعی از روستائیان جدا می‌شدند. این در حالی بود که خود شهر نیز تقسیمات فرعی متعددی را شامل می‌شد و نوعی از محله‌بندی شهرهای کنونی را به ذهن متبادر می‌ساخت. با این وجود و با توجه به طرح حصارها و موانع، برنامه‌ریزان شهری این دوره توجه خاصی به طرح فضاهای مذهبی، عبادتگاه‌ها و آماده سازی مسیرها و خیابان‌ها و ارتباط ساختمان‌ها داشتند. اولین نمونه از این شهرها، الکاها^۱ در نیل سفلی است. بررسی‌های باستان‌شناسی، تاریخ ساخت این شهر را ۱۹۰۰ قبل از میلاد نشان می‌دهد. در واقع هدف از ساخت این شهر، اسکان کارگران، معماران و مهندسانی بود که به کار ساخت هرم سساستریس دوم^۲ مشغول بودند. در این طرح (منظور شهر الکاها^۱ است که برای سکونت سازندگان هرم ساخته شده بود) جنبه‌های مختلف مربوط به روحانیان، مکان‌های رسمی و مقدس مربوط به کارهای تدفین و تشییع و محافظت‌های بعدی مکان، مدنظر قرار گرفته بود.

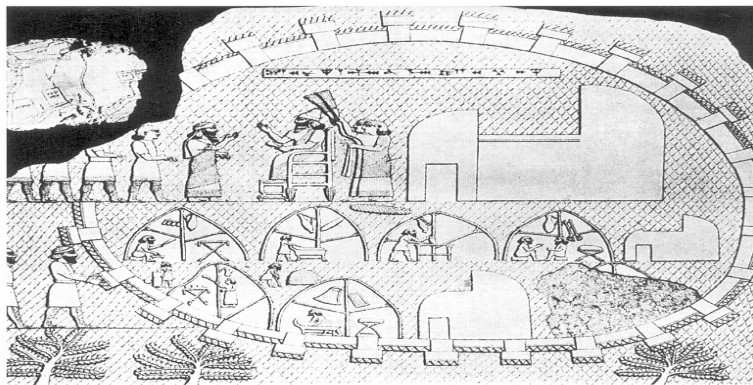
مجموعه‌ی شهری (الکاها^۱) با دیوار عریضی محافظت می‌شد. در مرکز این شهر، میدانی در مقابل قصر پادشاه قرار داشت که بر روی تپه‌ای طبیعی مستقر بود و بر کل شهر نظارت داشت. خانه‌های بزرگ مقامات رسمی در امتداد خیابانی به وجود آمده بود که از میدان مرکزی منشعب و به سمت دروازه‌ی شرقی ادامه داشت. این در حالی بود که ناحیه‌ی جنوب شرقی شهر، محل احداث ادارات و مؤسسات اجرایی بوده است. در سمت غرب، محدوده‌ی بسته‌ای که با دیوار مشخص شده بود، به مساکن محقر

1. Al-Kahun

2. Sesostri II

کارگران اختصاص داشت (Smith, 1981, p. 13). طرح‌های جدیدتر بابلیان برای نینوا^۱ (تصویر شماره ۱-۲) به خوبی نشان می‌دهد که در بنای شهر، تأمین فضایی برای استقرار کاربری‌های مسکونی، صنایع دستی، تجاری و امور اداری مورد توجه بوده است (Mumford, 1975, p. 160). در دوره‌های بعد از ۱۸۰۰ قبل از میلاد، طرح‌ها، جزئیات اجرایی بیشتری داشته و عناصر مختلف شهری با شبکه‌ای از خیابان‌ها، به هم مرتبط می‌شدند. این گونه طرح‌ها را در نقاط مختلف جهان شاهد هستیم. البته این شهرها عمدتاً در تمدن‌هایی طراحی و ساخته می‌شد که دارای مازاد تولید و ثروت بیشتر و دانش شهرسازی متعالی‌تری بودند.

در بخش شمالی هند، شهر باستانی جانیاس^۲ به منظور ارائه و نمایش انگیزه‌های مذهبی، برنامه‌ریزی شده بود. شهر مرکزی (برخلاف شهرهای کوچکتر پیرامونی) به شکل دایره طراحی شده بود (زیرا ساکنان آن دوره اعتقاد داشتند که خشکی‌های زمین به صورت دایره است و اقیانوس‌ها پیرامون آن را فرا گرفته‌اند) و پیرامون دایره نمادی از دریاها و موجود در کره زمین بود.

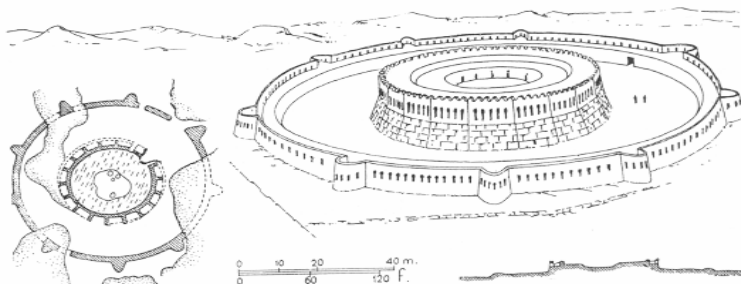

تصویر شماره ۱-۲. ساختار دفاعی و کارکردهای مسکونی، اشتغال و ... شهر نینوا. همانطور که در این تصویر دیده می‌شود، در این شهر قصر حاکم و فرمانروا در مرکز شهر قرار دارد و بعد از آن مقامات اداری و دفتری، مسکن مردم عادی و در نهایت کارگاه‌های تولیدی و صنعتی قرار گرفته‌اند (Gutkind, 1962, p.31).

1. Nineveh

2. Janias

در بخش مرکزی شهر، نمادی از کوه مقدس قرار داشت که از آن چهار رودخانه سرچشمه می‌گرفت و بیانگر آن بود که جهان به چهار قاره و چهار اقیانوس تقسیم شده است. بخش بیرونی شهر را دیواری در برداشت که دوازده دروازه در آن تعبیه شده و نمادی از منطقه البروج^۱ بود. چنین شهری ضمن آن که بیانگر انگیزه‌ها و نمادهای مذهبی بود، به استحکامات و برج و باروها نیز توجه داشت (Gutkind, 1962, p. 11). اکتشافات باستان‌شناسی در کوی کریل‌گان‌کال^۲ در مغولستان نیز یک شهر دایره‌ای را نشان می‌دهد که در سال ۲۰۰ قبل از میلاد بر مبنای مفاهیم اخترشناسی برای یک حاکم مذهبی بنا شده بود (تصویر شماره ۱-۳) (Kjaersdam, 1995, p. 5).

تصویر شماره ۱-۳. ساختار دایره‌ای شهر کوی کریل‌گان‌کال (۲۰۰ ق. م.) در مغولستان. در این شهر ارگ حاکم و کاربری‌های وابسته به آن در مرکز شهر قرار دارد و سایر مردم فضای بین این ارگ و دیوارهای شهر مستقر هستند. (Moholy Nagy, 1970, p. 64)

برخلاف موارد بالا، در برخی سرزمین‌ها، شکل و نقشه شهرها متفاوت بود. به عنوان مثال، با توجه به این که در چین بهشت و خدا به شکل دایره و زمین با نماد مربع مشخص می‌شد، شهرها در اشکال متفاوتی طرح‌ریزی می‌شدند. در عین حال هنوز انگیزه‌های مذهبی در چین برای تأیید و تقدیس حاکمان مورد بهره‌برداری قرار می‌گرفت. آخرین یافته‌های باستان‌شناسی نشان می‌دهد که طرح‌های شهری چین به

۱. منطقه‌ای از آسمان به صورت یک نوار دایره‌ای شکل که تقریباً معادل ۹ درجه از بالا و ۹ درجه از پایین دایره البروج را در بر می‌گیرد.

2. Koy-Krylgan Kale

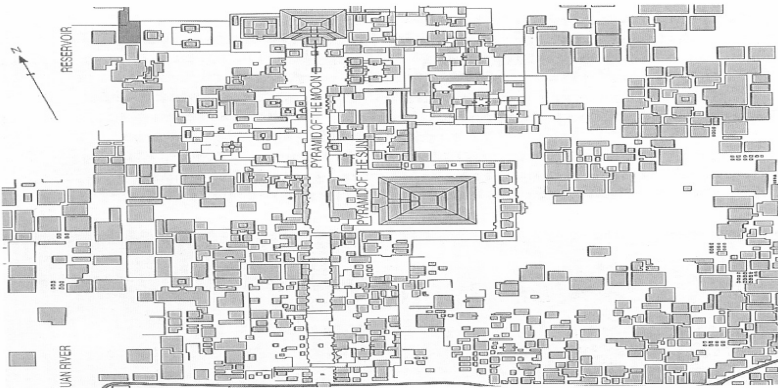
شکل مستطیل بوده و جهت آن نیز به وسیله‌ی قطب نما مشخص می‌گردید. بر این اساس، یک مسیر اصلی شمالی - جنوبی به عنوان خیابان محوری، قصر حاکم را به دروازه‌ی اصلی شهر وصل می‌کرد و سایر کاربری‌ها در حاشیه همین خیابان شکل می‌گرفت. (Gutkind, 1962, p. 31)

اگر نخستین فرهنگ‌های عصر میانی آمریکا را قبل از ورود کریستف کلمب به قاره‌ی آمریکا مورد بررسی قرار دهیم، می‌بینیم که مقامات مذهبی به اندازه‌ی نیروهای طبیعی (شرایط اقلیمی و طبیعی)، بر این جوامع حاکمیت داشتند و با توجه به عقاید و خواسته‌های خود، شهرها را شکل می‌دادند. به طوری که این اعمال سلیقه، در طرح‌ریزی و مورفولوژی بسیاری از شهرها منعکس شده است. یک نمونه از این شهرها، شهر تئوتی هواکان^۱ در مکزیک می‌باشد. تئوتی هواکان، حول یک منبع آب که برای آبیاری اراضی و سیراب کردن دام‌ها استفاده می‌شد، توسعه یافته بود. محور اصلی، به صورت نمادین و سمبلیک بنا شده بود و شکوه ویژه‌ای داشت. این مسیر، اغلب ورودی‌ها و خروجی‌ها را پوشش می‌داد و بین دو دروازه ورودی و خروجی در شمال و جنوب تعبیه شده بود. به همین دلیل، صدها معبد و حصار هرمی‌شکل که کاربری‌های اصلی و مهم شهر را در خود جای داده بود، در حاشیه این مسیر مشاهده می‌شد (تصویر شماره ۱-۴) (Kjaersdam, 1995, p. 15).

یکی از مهم‌ترین هرم‌های شهر، هرم خورشید بود (که هر غروب به منظور اطمینان از این که صبح بعد خورشید طلوع کند)، یک قربانی در مقابل آن به پیشگاه خدایان تقدیم می‌شد. اگر چه این تفکر و برداشت از جهان برای ما خنده‌دار است، اما این افکار و تصورات از جهان پیرامون همیشه الهام بخش انسان اولیه برای طراحی و برنامه‌ریزی مکان‌های شهری بوده است. (Ibid, 17)

در این جوامع، قدرت و ساختارهای دینی و مذهبی که حکومت و سلطه آن‌ها مدت‌های مدیدی ادامه یافت، با دانش پیشرفته‌ی علم نجوم در ارتباط بود. این ارتباط، علاوه بر ثمرات متعدد برای پیش بینی زمان برپایی مهم‌ترین مراسم و جشن‌ها، برای تعیین دقیق زمان عملیات کاشت، داشت و برداشت محصول، بسیار ذی‌قیمت بود.

1. Teotihuacan.

تصویر شماره ۱-۴. کاربری‌های اصلی و چگونگی استقرار آن در شهر تئوتی هواکان (۱۵۰ ق.م) در این شهر دو هرم اصلی به نام‌های هرم خورشید در مرکز شهر و هرم ماه در بخش بالایی سمت چپ، بیش از سایر کاربری‌ها جلب توجه می‌کند (Kjaersdam, 1995, p. 16).

با وجود تأثیرات فراوان نمادها و تفکرات مذهبی در طراحی و ساخت شهرهای قدیمی، تأثیر و حضور ملاحظات نظامی چندان زیاد نیست. تنها در بخش‌های خاصی از دنیای قدیم و آنهم نه به گستردگی عناصر مذهبی، به این موارد توجه شده است. حتی در مواردی هدف از ساخت استحکامات دفاعی (برج و بارو)، علاوه بر حفاظت ساکنان شهر، عمدتاً نمایش قدرت سیاسی شهر و حفظ حاکمیت مذهبی آن بوده است. یعنی استحکامات دفاعی نه تنها امنیت اجتماعی افراد را فراهم می‌کرد، بلکه جایگاه امنیتی و مذهبی شهر را نیز به رخ می‌کشید.

در عین حال باید توجه داشت که همیشه به دلایل فوق نیست که تفکرات و عقاید مذهبی در طرح‌ریزی و نقشه‌بندی شهر دخالت داده می‌شد، بلکه عوامل دیگری نیز مورد توجه بوده است. برای تبیین این دیدگاه، بهتر است اندکی به عقب برگردیم. به عنوان مثال، توجه به عقاید مذهبی در بعضی نواحی و بخصوص در مناطق تحت حکومت اسلامی به این تبیین کمک می‌کند. در این نواحی، تفکرات اسلامی کاربری‌های جالب و قابل توجی از خیابان‌ها را مطرح می‌کند. به طوری که اغلب خیابان‌ها پر پیچ و خم طراحی شده است و خیابان‌ها و کوچه‌های بن بست، فراوان هستند. (تصویر شماره ۱-۵) این موارد ضمن آن که می‌تواند نمادی برای جلوگیری از

نفوذ و اثر چشم شیطان باشد^۱، به خلوت‌گزینی محله‌های شهر و محدودیت ترافیک کمک کرده و آسایش و آرامش بیشتری برای انسان به ارمغان می‌آورد.

تصویر شماره ۱-۵. شهر اسنا و تأثیر نمادهای مذهبی در خیابان بندی آن. در این شهر اکثر خیابان‌ها به صورت بن بست و غیر مستقیم طراحی شده است. چرا که طبق اعتقادات مذهبی ساکنین، این نوع خیابان کشی از نفوذ ارواح و شیاطین به شهر جلوگیری می‌کند (Kjaersdam, 1995, p. 17).

۱-۵. مکان‌یابی و ساختار داخلی شهر

در آسیای صغیر، حدوداً از سال ۸۰۰ قبل از میلاد و اندکی بعد در یونان، مکان‌یابی و طراحی ساختار درونی شهرها چندان در حیطه حاکمیت سیاسی نبود و صاحبان قدرت محلی و فئودال^۲های ساکن در شهر، نقش قابل توجهی در این زمینه داشتند. چرا که

۱. عقیده عموم بر این است که اثر مضر «چشم شیطان» نمی‌تواند گوشه‌ها را مورد حمله و نیرنگ خود قرار دهد!
۲. منشاء فئودال‌ها و فئودالیسم را کشور فرانسه می‌دانند. این گروه در اواسط قرون وسطی بخش قابل ملاحظه‌ای از اروپای غربی را تحت سلطه خود داشتند. در واقع وقتی حکومت‌های مرکزی، قدرت و توان کنترل این سرزمین‌ها را درخود نمی‌دیدند، فئودال‌ها موقعیت خوبی به دست آوردند. پادشاهان نه تنها نمی‌توانستند با آنها مقابله کنند، بلکه به نوعی با آنها وارد معامله شدند. به طوری که پادشاهان املاک خود را به اشراف محلی می‌سپردند و آنها ضمن اداره آن املاک، درآمد حاصله را بین خود و پادشاه تقسیم می‌کردند. در این دوره، زمین واگذار شده فief (Fief) نامیده می‌شد که به زبان لاتین فئودوم (Feudum) گفته می‌شد که کلمه فئودال نیز از همین مفهوم اخذ شده است.

طبقه‌ی اشراف و نجیب‌زادگان از قدرت و نفوذ مادی و معنوی فراوانی برخوردار بودند. این گروه برای برخورداری از امتیازات شهری در مکان‌های ویژه‌ای استقرار پیدا می‌کردند. بدین ترتیب محله‌های خاصی را به وجود می‌آوردند و امکانات و مواهب مختلف زندگی در شهر را به این محله‌ها منتقل می‌کردند. این در حالی بود که وابستگان و خدمتکاران خود را در جوار همین محله‌ها جای می‌دادند و حلقه‌های (گتوهای^۱) خانوادگی و محله‌ای را به وجود می‌آوردند. منبع مادی ثروت این گروه، از مزارع پیرامون شهر تامین می‌شد. بنابراین، با توجه به شرایط فوق، نظریه و تئوری سیاسی و نقش آن در ساختار و محل استقرار شهرهای یونانی مطرح شد (Sabine, 1964, p. 17). بر طبق این دیدگاه، ارتباط بسیار نزدیکی میان سازمان‌دهی، طراحی و استقرار شهر در یک مکان خاص و قدرت‌های سیاسی و حزبی و مذهبی، وجود دارد.

اصطلاح «Politics» (سیاست) که از ریشه‌ی «Polis» گرفته شده است، اساساً به معنی کاخ (قصر، قلعه) می‌باشد و در واقع بیانگر ساختار و شکل شهر در دوره قدیم است. حتی در عقاید قدیمی، این مفهوم به شکل دیگری مطرح شده است. به عنوان مثال ارسطو، ساکنین جهان را به چند دسته تقسیم می‌کند که عبارتند از:

- گیاهان (نباتات) که بی حرکتند؛
- حیوانات که توانایی حرکت دارند ولی تغییر چندانی در طبیعت ایجاد نمی‌کنند؛
- گروه سوم افراد بشرند از همه مهمتر هستند چرا که بیشترین نقش را در طبیعت از خود برجای می‌گذارند. خود این بشر نیز به دو گروه تقسیم می‌شود اول؛ گروهی که اغلب اهل عمل، متفکر و شاعر پیشه‌اند (یعنی تولید کننده فکر و اندیشه‌اند) و به گونه‌ای فعالیت می‌کنند که از آن‌ها یک اثر و تولید به جا بماند و گروه دوم؛ مردمان غیر کارآمدند (غیر فعال) که اعمال و کارکرد آن‌ها به تولید یک شیء مادی منتهی نمی‌شود، مثل تصمیمات سیاسی (تدبیر اندیشی) و
- دسته‌ی آخر؛ خدایان هستند.

۱. Ghetto، به محله‌ای گفته می‌شود که ساکنان آن غالباً از یک قوم یا از یک مذهب باشند. این اصطلاح اولین بار در ایتالیا و برای محله‌های یهودی‌نشین مورد استفاده قرار گرفت.

این نوع طبقه‌بندی، ارسطو را به سوی این مطلب هدایت کرد که مردمان کارآمد (اهل عمل) تنها با زندگی کردن در یک شهر می‌توانند به درک درونی توانایی‌های خویش برسند. چرا که ذوق و استعداد تنها در درون یک گروه اجتماعی با ملاک‌ها و استانداردهای مناسب شکوفا می‌شود. این شکوفایی زمانی بیشتر می‌شود که جامعه مورد بحث، توزیع و تقسیم عادلانه‌ای از مسئولیت‌ها و خدمات را عرضه نماید. (Aristotle, 1975, p. 28)

بنا بر توضیحات فوق، ارسطو اقدام به تشریح قواعد و اصولی نمود که شهرها بر آن اساس مکان‌یابی می‌شدند. در همین راستا وی در ششمین رساله‌ی خود، قواعد مربوط به سازماندهی شهر آرمانی و تجهیزات و تاسیسات آن را بیان کرد. بر این اساس، شهر آرمانی مورد نظر ارسطو باید با قواعد و اصول ویژه‌ای شکل می‌گرفت. یکی از این اصول، تعیین اندازه شهر بود. اندازه و وسعت مورد نظر، به گونه‌ای تعیین می‌شد که بتوان بر آن کنترل و نظارت کرد و در عین حال فضاهای لازم برای استقرار جمعیت را عرضه نماید. موقعیت شهر به خاطر امور دفاعی و تجاری معمولاً در نزدیکی ساحل تعیین می‌شد و در انتخاب موقعیت جغرافیایی و زمین‌شناسی، اساس کار، استحکامات و امور دفاعی، آب و هوا و اقلیم، منابع آبی و مسائل زیبایی‌شناسی بود. علاوه بر آن، به استقرار میادین و ساختمان‌های عمومی شهر توجه زیادی می‌شد. شهر باید به دقت طراحی و برنامه‌ریزی می‌شد تا بتواند نیازهای خود را بدون احتیاج به جوامع دیگر برآورده سازد. در کنار جنبه‌های فیزیکی و کالبدی فوق، ترکیب اجتماعی دقیقاً مشخص می‌شد. در این دیدگاه، کشاورزی، هنر و صنعت‌گری، شغل بردگان و افراد غیر بومی است تا شهروندان و ساکنین شهر، زمان کافی برای انجام و اجرای مسئولیت‌های شهری از قبیل دفاع، امور مذهبی و سیاسی داشته باشند. به گفته‌ی ارسطو سهمی از زمین‌های کشاورزی باید در تملک شهر باشد تا عایدات حاصل از برداشت آن را بتوان در جهت اهداف مذهبی و مراسم عامه و همگانی صرف کرد. براین اساس، بخشی از زمین‌های تحت تملک شهر، بین شهروندان تقسیم می‌شد (Ibid, p. 264).

ساختار شهر توصیف شده‌ی ارسطو را باید یک پرداخت فلسفی از تجربیات مهاجرت و کوچ‌نشینی یونانیان در طول سواحل مدیترانه در دوره‌ی زمانی سال‌های